

Natalia OLSZANECKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Politologii i Studiów Międzynarodowych, Toruń, Polska

Militaryzm – ujęcie teoretyczne

Militarism – Theoretical Approach

• Abstrakt •

Podczas gdy coraz większa liczba badaczy zajmuje się problemami bezpieczeństwa, problem militaryzmu jest w publikacjach naukowych systematycznie pomijany. W polskim dyskursie zjawisko to jest najczęściej utożsamiane z ideologią lub wyścigiem zbrojeń. Nie są to jednak jedyne istniejące teoretyczne sposoby traktowania zjawiska militaryzmu. Artykuł ten ma na celu wypełnienie pewnej luki w rozważaniach teoretycznych na ten temat i przedstawienie najważniejszych ujęć teoretycznych militaryzmu, ale także jego typologii. Głównym problemem badawczym jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: jak współcześnie rozumiany jest militaryzm?

Słowa kluczowe: militaryzm, ideologia, wyścig zbrojeń

• Abstract •

While an increasing number of researchers develop an interest in security studies, the problem of militarism is systematically overlooked in scientific publications. In the Polish discourse, this phenomenon is most often identified with ideology or the military build-ups. However, these are not the only existing theoretical approaches of the militarism phenomenon. This article aims to fill a certain gap in theoretical considerations on this subject and to present the most important theoretical perspectives of militarism and also its typology. The main research problem is to find an answer to the question: how is militarism understood today?

Keywords: militarism, ideology, military build-ups

Przez „militaryzm” najczęściej rozumie się przygotowywanie i przeprowadzanie aktów przemocy umotywowanej politycznie. Pojmowany w ten sposób, jest on stałym elementem polityki międzynarodowej i wewnętrznej państw. O aktualności problemu świadczy między innymi fakt, iż w 2016 roku Instytut Badania Konfliktów (HIIK) odnotował, iż na świecie w 2015 roku toczyło się 226 konfliktów zbrojnych. 38 z nich charakteryzowało się wysokim stopniem przemocy. Do naj-

ważniejszych punktów zapalnych należały Syria, Afganistan, Turcja, Ukraina, Sudan, Meksyk, Pakistan, Demokratyczna Republika Konga, Republika Środkowoafrykańska, Nigeria, Somalia, Libia, Jemen, Filipiny, Myanmar (Heidelberg Institute for International Conflict Research, 2016).

Jednakże pomimo aktualności problemu konfliktów zbrojnych oraz szerokiego zasięgu politycznego i ekonomicznego instytucji wojskowych temat militarizmu jest często pomijany w polskich publikacjach. Dużo prac naukowych poświęconych temu zagadnieniu ukazywało się w trakcie zimnej wojny. Obecnie badacze skupiają się najczęściej wyłącznie na niektórych elementach militarizmu, jak: wyścig zbrojeń, wydatki na cele wojskowe, światowy obrót broni czy postawy militarystyczne. Najlepszą współczesną publikacją, której autorzy próbują zbadać problem militarizmu w ujęciu całościowym, jest książka *Militarism and International Relations: Political Economy, Security and Theory* pod redakcją Anny Stavriakakis oraz Jana Selby'ego – wydana w 2013 roku. Jest ona jednak bardzo trudno dostępna w Polsce.

Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie luki w rozważaniach teoretycznych na temat militarizmu. Głównym problemem badawczym jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: jak współcześnie rozumiany jest militarizm? Aby odpowiedzieć na to pytanie, konieczne było przyjrzenie się metodologii badań nad militaryzmem, analiza głównych ujęć teoretycznych oraz typologii. Główną metodą badawczą była analiza zawartości treści.

Militaryzm – problemy metodologiczne

Militaryzm jest zjawiskiem, które nie tylko trudno ująć w jednolitą kategorię teoretyczną, ale które dostarcza również problemów natury metodologicznej. Do tej pory nie opracowano jednolitej metody badania stopnia militarizmu w polityce wewnętrznej czy międzynarodowej. Warto jednak wspomnieć o istnieniu wskaźnika, jakim jest Globalny Indeks Militarizacji (GMI), opracowywany przez Międzynarodowe Centrum Problemów Konwersji w Bonn w Niemczech. Specjaliści co roku prezentują względną wagę i znaczenie krajowego aparatu wojskowego w odniesieniu do całego społeczeństwa. Do opracowania wyników brane są pod uwagę następujące wskaźniki: porównanie wydatków na cele wojskowe z produktem krajowym brutto (PKB); porównanie wydatków na cele wojskowe z wydatkami na ochronę zdrowia; porównanie całkowitej liczby osób związanych z wojskiem (formacje militarne i paramilitarne) do całej populacji; stosunek liczby rezerwistów do całej populacji; porównanie całkowitej liczby osób związa-

nych z wojskiem (formacje militarne i paramilitarne) do liczby lekarzy oraz stosunek liczby dostępnych systemów ciężkiej broni do populacji państwa (Mutschler, 2017).

W kwestii militaryzmu istnieją dwa sposoby jego mierzenia (badania). Pierwsze podejście skupia się na państwie jako twórcy militaryzmu. Wykorzystuje elementy analizy jakościowej i ilościowej do badania sytuacji w danym państwie lub do badań porównawczych. Głównym filarem tego podejścia jest założenie, iż militaryzm jest pochodną stosunków cywilno-wojskowych. Analizuje się więc zależności między wojskiem a ośrodkiem władzy w państwie. W szczególności bierze się pod uwagę takie elementy, jak: rządowe wydatki na cele wojskowe, decyzje polityczne odnośnie do armii, ale także relacje prywatne. Często wykorzystywaną metodą badawczą jest analiza systemowa, analiza zawartości treści oraz pomiar. Problemem w przeprowadzaniu badań może być jednak niewystarczająca ilość źródeł lub ich niezetelność, zwłaszcza jeżeli przedmiotem analizy są państwa niedemokratyczne (Stavrianakis, Selby, 2013).

Drugie podejście wywodzi się z krytyki skupiania się na państwie jako twórcy militaryzmu. Zwolennicy tego sposobu podkreślają, że badając stopień militaryzmu, należy zwrócić uwagę na tendencje ogólnoświatowe, regionalne i sytuację geopolityczną. Według nich militaryzm nie jest więc pochodną struktury państwa (czyli stosunków cywilno-wojskowych), a odpowiedzią na procesy transnarodowe. Zgodnie z drugim podejściem nie należy go badać jako zjawiska odrębnego, charakterystycznego dla jednego państwa, oderwanego od sytuacji międzynarodowej (Stavrianakis, Selby, 2013).

Militaryzm – ujęcia teoretyczne

Militaryzm to termin, który w ujęciu klasycznym odnosi się do dwóch zjawisk. W pierwszym rozumieniu jest to doktryna (ideologia), która traktuje wojnę jako wartość nadrzędną, gloryfikuje służbę wojskową i zapewnia duży udział przedstawicieli sił zbrojnych w procesie politycznym (Burak, 2011). Drugie ujęcie polega na traktowaniu militaryzmu jako tendencji rozbudowy narodowego potencjału militarne do rozmiarów, które znacznie przekraczają potrzeby obronne państwa. Wiąże się z tym oczywiście potrzeba uprzywilejowania żołnierzy i grup związanych z przemysłem zbrojeniowym. Takie rozumienie militaryzmu jest popularne w Stanach Zjednoczonych i Francji od czasów zimnej wojny.

Militaryzm bywa także pojmowany jako celowe wywoływanie konfliktów zbrojnych lub rozwiązywanie sporów międzynarodowych metodą siłową. Zwo-

lennikami takiego rozumowania byli naukowcy radzieccy. W. Skopin o militaryzmie pisał w sposób bardzo negatywny, wiążąc go z agresywną polityką „państw burżuazyjnych” i określając jako narzędzie do prowadzenia „reakcyjnej, zaborczej wojny” (Skopin, 1959).

Najpopularniejsze ujęcia teoretyczne militaryzmu zostały zaprezentowane przez Stavrianakis i Selby’ego w wymienianej już wcześniej publikacji *Militarism and International Relations: Political Economy, Security and Theory*. Należą do nich: traktowanie militaryzmu jako ideologii, ujęcie behawioralne, instytucjonalne, socjologiczne oraz „wyścig zbrojeń”.

a. Militaryzm jako ideologia

Historycznie najstarszym ujęciem jest postrzeganie militaryzmu jako ideologii, która gloryfikuje wojnę, instytucje wojskowe oraz postuluje zachowanie w społeczeństwie wartości związanych z walką. Ujęcie takie zaproponował w 1937 roku Alfred Vagts (Vagts, 1937). Militaryzm odnosił się, według niego, do stanu społeczeństwa, które „plasuje instytucje wojskowe ponad panującymi postawami życia cywilnego i przenosi mentalność wojskową do sfery cywilnej” (Vagts, 1937). Vagts uważał, że militaryzm charakteryzują takie cechy, jak: kastowość, kult, ideały, skala wartości. W tradycji myśli politycznej militaryzm w polityce wewnętrznej wiązał się również z agresywną polityką zagraniczną oraz groźbą użycia siły w stosunkach międzynarodowych.

W 1978 roku Michael Klare uszczegółowił ówczesne definiowanie militaryzmu. Według niego odnosi się ono do dwóch kwestii. Pierwsza to tendencja narodowego aparatu militarnego (który obejmuje siły zbrojne, organizacje paramilitarne, wywiadowcze i agencje biurokratyczne) do przejmowania coraz większej kontroli nad życiem i zachowaniem obywateli. Druga to sposób realizacji celów wojskowych (przygotowanie do wojny, zdobywanie broni, rozwój przemysłu wojskowego) i propagowania wartości militarnych (centralizacja władzy, hierarchizacja, dyscyplina i konformizm, waleczność i ksenofobia), tak aby z ich pomocą zdominować kulturę narodową, edukację, media, religię, politykę i gospodarkę, kosztem instytucji cywilnych (Klare, 1978).

W europejskiej i północnoamerykańskiej myśli politycznej traktowanie „militaryzmu” jako ideologii zostało natomiast w znacznym stopniu powiązane z dwoma konkretnymi epizodami historycznymi: Drugą Rzeszą Niemiecką i Japonią w latach 30. XX wieku. Ideologia militarystyczna polegała więc na jawnej i bezprawnej dominacji korpusu oficerskiego w rządzie, próbie wpajania ducha walki

w populację społeczeństw przemysłowych oraz nieuzasadnionym użyciu siły militarnej w stosunkach zagranicznych (Tanter, 1991).

b. Ujęcie socjologiczne

Drugim sposobem rozumienia militarizmu jest ujęcie socjologiczne. Jest ono o wiele szersze niż ideologiczne. Popularyzatorem tej koncepcji był socjolog Michael Mann. Według niego „militarizm to zbiór postaw i praktyk społecznych, które odnoszą się do wojny i przygotowania do wojny jako normalnej i pożądanej aktywności społecznej” (Mann, 2003). Mann twierdził, iż ograniczanie koncepcji militarizmu do ideologii jest wyrazem socjologicznej nieświadomości. Podstawową ideą militarizmu jest bowiem „przenoszenie” wojskowych form do sfery cywilnej, a nie tylko kwestia „mentalności” czy „postaw”. Ponadto według Manna wąska definicja ideologiczna oddziela ideologię od relacji społecznych, których jest częścią. Według zwolenników ujęcia socjologicznego podstawowe znaczenie „militarizmu” powinno być określone nie w kategoriach tego, jak traktuje się praktyki wojskowe, ale w jaki sposób wpływają one na ogólne stosunki społeczne. Zgodnie z tą koncepcją militarizm rozwija się nie tylko wtedy, gdy idee wojny są silne, ale gdy stosunki wojskowe mają szeroki wpływ na stosunki i praktyki społeczne (Shaw, 2011).

Socjolog Martin Shaw w swoich badaniach nad militaryzmem poszedł jeszcze o krok dalej. Według niego militarizm oznacza penetrację stosunków społecznych przez stosunki wojskowe. Pojęcie „wojsko” nie jest przez niego używane jako rzeczownik w odniesieniu do instytucji, lecz określa „wszystkie stosunki społeczne, instytucje i wartości związane z przygotowaniem wojennym i wojennym”. Ta specyficzna interpretacja militarizmu wynika z neo-Weberowskiej socjologii historycznej, która akcentuje między innymi autonomiczne skutki przemocy, przygotowanie wojenne i rolę geopolityki w tworzeniu stosunków społecznych (Shaw, 2011).

Warto zwrócić uwagę na fakt, że analizy niektórych teoretyków, którzy zajmowali się militaryzmem, były odbiciem kontekstu politycznego i wychodziły z założenia, że nowe formy militarizmu implikują ogólne rozszerzenie militaryzacji. W ten sposób Edward Palmer Thompson, po zbadaniu konkurencji nuklearnej, stwierdził, że przez system zimnej wojny nastąpiła rosnąca militaryzacja. Podobnie Cynthia Enloe, w przełomowym feministycznym exposé poświęconym militaryzacji żon żołnierzy, prostytutek etc., uznała, że istnieje ogólna „militaryzacja życia kobiet”. Robin Luckham argumentował, że militarizm pozostał waż-

ny w „postwojskowym (postklasyczo-militarystycznym) społeczeństwie, ale jego struktury społeczno-strukturalne zostały osłabione i zmieniały się jego mechanizmy kulturowe” (Shaw, 2011). Podsumowując, tym, co łączy wszystkie podejścia socjologiczne, jest skupienie się na zakorzenieniu sił zbrojnych w społeczeństwie.

c. Ujęcie behawioralne

W ujęciu behawioralnym militarizm rozumiany jest jako skłonność do używania siły w celu rozwiązania konfliktów. Jak już wcześniej zostało zaznaczone, podejście to było charakterystyczne dla badaczy radzieckich. Do najbardziej znanych naukowców reprezentujących tę koncepcję należeli także Asbjørn Eide i Marek Thee, autorzy książki *Problems of Contemporary Militarism*. W 1980 roku zdefiniowali oni militarizm jako „skłonność do polegania na militarnych środkach przymusu w rozwiązywaniu konfliktów”. Nowsze spojrzenie na to zagadnienie zaprezentował David Kinsella. Określa on militarizm jako „skłonność do angażowania większej ilości środków militarnych niż niemilitarnych w rozwiązywaniu konfliktu” (Stavrianakis, Selby, 2013).

W ujęciu behawioralnym militarizm jest więc traktowany jako wynik bieżącej polityki państwa. Pokazuje to, iż skłonność do użycia siły w stosunkach międzynarodowych nie musi wiązać się z gloryfikacją wojny. Militarizm swoją siłę i słuszość czerpie z wielu źródeł, nie tylko aktów przemocy. Ujęcie to tłumaczy zakorzenienie militarizmu w państwach relatywnie pokojowych. Interpretacja ta zaniedbuje jednak rolę procesu politycznego i socjologicznego (Stavrianakis, Selby, 2013).

d. Militarizm jako zbrojenia wojskowe

Kolejne ujęcie militarizmu polega na traktowaniu go jako zbrojeń wojskowych. Zgodnie z tą koncepcją militarizm oznacza zwiększenie produkcji lub importu broni, wzrost liczby żołnierzy i podniesienie wydatków na cele wojskowe ponad rzeczywiste potrzeby obronne. Traktowanie militarizmu w kategorii zbrojeń wojskowych jest popularne wśród współczesnych badaczy podejmujących ten problem ze względu na ułatwienia natury metodologicznej. Skupiając się na wymiernych wskaźnikach, takich jak: poziom wydatków wojskowych; import i produkcja broni; wielkość sił zbrojnych oraz liczba wojen i reżimów wojskowych, można w łatwy sposób dokonać analizy poziomu militarizmu w państwie, regionie czy na świecie.

Jednakże koncepcja ta oferuje niewiele informacji na temat społecznego zakorzenienia, siły lub znaczenia militaryzmu. Nie dostarcza także informacji na temat struktur, procesów powodujących stosowanie militaryzmu. Dlatego też ujęcie to jest często rozszerzane o analizę sposobów rozwiązywania konfliktów (ujęcie behawioralne) czy miejsce armii w systemie politycznym (ujęcie instytucjonalne; Stavrianakis, Selby, 2013).

e. Ujęcie instytucjonalne

Ujęcie instytucjonalne koncentruje się na relacjach między instytucjami militaryzmu a politycznymi, czyli miejscem (pozycją) armii w systemie politycznym państwa. Ten rodzaj rozumienia militaryzmu wywodzi się z badań nad stosunkami cywilno-wojskowymi, które były prowadzone m.in. przez Samuela P. Huntingtona, Morriza Janowitza, Samuela Finera, Petera Feavera, Amosa Perlmuttera. Badacze ci skupiali się głównie na systemach demokratycznych, gdzie postulowali o odgraniczenie sfery podejmowania decyzji politycznych przez osoby związane z wojskiem, a także o utrzymanie kontroli cywilnej nad działaniami żołnierzy. Część badaczy skupiała się także na systemach niedemokratycznych (komunistycznych, dyktaturach, państwach będących w trakcie transformacji), gdzie oficerowie mieli duży wpływ na organy władzy. Do badaczy tych zaliczano Romana Kolkowicza, Timothy'ego Coltona, Williama E. Odoma. W państwach takich armia mogła stać się decydem w sprawach politycznych lub pełnić rolę grupy nacisku (Olszanecka, 2018).

Ujęcie instytucjonalne służy analizie wewnętrznej sytuacji w danym państwie. Bada procesy polityczne i struktury, które często leżą u podstaw rozbudowanego ośrodka siły militarnej.

Militaryzm – typologie

Kolejnym ważnym aspektem, którego nie można pominąć, analizując teoretyczne aspekty militaryzmu, jest jego typologia. W 2017 roku Bryan Mabee i Srdjan Vucetic w artykule *Varieties of Militarism: Towards a Typology* podjęli próbę stworzenia typologii współczesnego militaryzmu. W swoich badaniach zastosowali Weberowskie typy idealne – aby łatwiej kategoryzować, porównywać i kontrastować złożone systemy społeczne. Jednym z kluczowych elementów, na którym się skupili, wydzielając poszczególne stadia, była „separacja życia wojskowego i cywilnego

go”. W swoich analizach brali pod uwagę społeczne korzenie militarizmu. Badacze udowodnili, iż produkcja bezpieczeństwa nie może być oddzielona od źródeł władzy społecznej. Zaproponowana przez Mabee i Vucetika typologia obejmuje:

a. *Exceptionalist militarism*

Exceptionalist militarism odnosi się do pojęcia wyjątku, wyrażonego m.in. w myśli nazistowskiego prawnika Carla Schmitta, ale także propagowanego przez teoretyków politycznej lewicy (np. Giorgio Agamben). Polega on na przyzwoleniu na zawieszenie regularnych przepisów, procedur prawnych i sądowych w celu radzenia sobie z wrogami i zagrożeniami dla bezpieczeństwa. *Exceptionalist militarism* jest istotny dla konceptualizacji militarizmu. Zgodnie z jego założeniami, jeśli jakkolwiek porządek polityczny może zostać zawieszony przez decyzje dotyczące nagłych wypadków podjęte w obronie państwa przed wrogiem, to separacja między siłami zbrojnymi a państwem jest zawsze warunkowa i nieokreślona (Mabee, Vucetic, 2017).

b. Nacjonalistyczno-państwowy militarizm

Nacjonalistyczno-państwowy militarizm (militaryzm westfalski, militarizm keynesowski) jest naturalnym nastawieniem na militarizm w życiu międzynarodowym i globalnym. Według Manna ten przejaw militarizmu charakteryzuje się cywilną kontrolą nad siłami zbrojnymi oraz państwową mobilizacją ekonomiczną i społeczną. Posiadając monopol na użycie siły, państwo narodowe traktowało priorytetowo obronę terytorialną, rozbudowę arsenałów zbrojnych i rekrutację żołnierzy. W tej kategorii mieszczą się także militarizm autorytarny i militarizm liberalny (oba typy zostały zdefiniowane przez Manna), które mają swoje początki w absolutystycznej polityce państw europejskich (Mann, 1996). II wojna światowa była szczytem dla tej formy militarizmu. To, co wyróżniało tę militaryzację, to mobilizacja przez państwo, które nie tylko kierowało gospodarką wojenną poprzez sterowanie prywatnymi przedsiębiorstwami, ale także mobilizowało zasoby wojskowe (pracę poprzez pobór; materiały poprzez różne programy koordynacyjne i zakupy rządowe; Mabee, Vucetic, 2017).

c. Militaryzm społeczeństwa obywatelskiego

Trzeci rodzaj militaryzmu nadal wywodzi się z wyraźnego etatyzmu. Bazuje jednakże na rozmyślnie niewyraźnych granicach między żołnierzami a cywilami. Jego klasyczną manifestacją jest użycie zorganizowanej przemocy wojskowej w dążeniu do celów społecznych. Przemoc ta jest „wspierana przez państwo, ale nie kierowana przez państwo” (Mann, 1996). Ta konceptualizacja dotyczy szczególnie imperiów kolonialnych. Mann wyróżnił jednak jej dwie kolejne odmiany: „militaryzm socjalistyczny” odnoszący się do ZSRR oraz „nacjonalistyczno-rasistowski militaryzm” w nazistowskich Niemczech.

Militaryzm społeczeństwa obywatelskiego to rodzaj militaryzmu, w którym siły wojskowe są mobilizowane przez aktorów cywilnych. Warto podkreślić, iż do tej kategorii można zaliczyć także wiele grup przestępczych, terrorystycznych i powstańczych. Często są one sponsorowane przez rząd (tak długo, jak spełniają określone funkcje), ale nie są przez nie kierowane. Ich działalność stanowi tylko jeden wymiar militaryzmu społeczeństwa obywatelskiego. Innym wymiarem są uzbrojone grupy, które uczestniczą w działalności anty-przestępczej, antyterrorystycznej (np. przeciwko Boko Haram w Sahelu), antypartyzanckiej (np. wschodnia Ukraina; Mabee, Vucetic, 2017).

d. Neoliberalny militaryzm

Neoliberalny militaryzm odnosi się do konfiguracji sił społecznych i stosunków społecznych. Mobilizację wojskową osiąga się poprzez ramy liberalizacji społeczno-gospodarczej i poprzez formalny podział między (zawodowymi) żołnierzami a cywilami. Poprzednikiem tego modelu był liberalny militaryzm. Został on pierwotnie zdefiniowany przez Davida Edgertona, aby zidentyfikować i wyjaśnić wyjątkowość brytyjskich doświadczeń. Brytyjczycy zgadzali się w kwestii konieczności przesunięcia kosztów wojny na zawodowych żołnierzy i obcokrajowców, a także byli preferencyjnie nastawieni do wykorzystywania w wojnie zaawansowanej technologii (kapitałochłonne).

Idea ta została rozwinięta przez Manna i Shawa, którzy wykorzystali ją do określenia ewolucji działalności militarnej zachodnioeuropejskich liberalnych demokracji w XIX, XX i XXI wieku. Zmiany wprowadzone przez idee neoliberalizmu nie polegają jedynie na urynkowaniu zamówień publicznych w dziedzinie obronności i zarządzania personelem, ale także na wzroście liczby prywatnych aktorów wojskowych, takich jak firmy zajmujące się bezpieczeństwem. Innymi po-

wszechnymi zjawiskami są: prywatyzacja i rozprzestrzenianie się logistyki wojskowej; rozwój nowych technologii wojskowych oraz rosnąca otwartość i konkurencja na międzynarodowym rynku zbrojeń i w globalnym przemyśle wojskowym (Mabee, Vucetic, 2017).

Wnioski

Współczesny militarizm jest zjawiskiem niezwykle złożonym. Trudno jednoznacznie stwierdzić, które z ujęć teoretycznych militarizmu (behawioralne, instytucjonalne, socjologiczne, jako ideologia czy wyścig zbrojeń) najbardziej odpowiada standardom współczesności. Militarizm nie jest bowiem oderwany od polityki wewnętrznej państwa i trendów w police międzynarodowej.

Militarizm można badać z perspektywy instytucjonalnej, jako relacje między władzą cywilną i wojskową. Badanie takie służy analizie wewnętrznej sytuacji w danym państwie i może okazać się zbyt wąskie do interpretacji obrazu rzeczywistości. Również perspektywa behawioralna nie ukazuje całości problemu. Skupia się na relacjach międzynarodowych, konfliktach wewnętrznych, pomijając stosunki społeczne. Ujęcie behawioralne jest obecnie relatywnie rzadko stosowane do badań nad militaryzmem.

Wydaje się, że militarizm współcześnie w bardzo niewielu przypadkach może być traktowany jako obowiązująca w państwie ideologia, która przedkłada realizację celów wojskowych nad cywilnymi. Taki układ stosunków społecznych może istnieć w państwach totalitarnych i reżimach określanymi jako militarny autorytaryzm (m.in. lata 60. i 70. w Ameryce Południowej; Bäcker, 2010). Chalmers Johnson, czołowy politolog, który bada stosunki międzynarodowe, stwierdza jednak, że „krucjata” (zwalczanie wrogów) od ponad stu lat jest też częścią amerykańskiej polityki. Są to różne działania: ukierunkowane na szerzenie demokracji, obronę wolności, zwalczanie komunizmu, walkę z terroryzmem. Rdzeniem takiej polityki jest przekonanie, iż Stany Zjednoczone mają misję szerzenia swoich wartości na całym świecie, co jest właśnie usprawiedliwieniem dla militarizmu (Chalmers, 2004).

Postrzegając militarizm jako układ stosunków społecznych, można łatwo dostrzec jego elementy obecne w kulturze czy edukacji (tzw. edukacja militarno-patriotyczna). W 1916 roku Kongres Stanów Zjednoczonych utworzył Junior Training Officer Training Corps (JROTC), który do dziś funkcjonuje w około 3500 amerykańskich szkołach średnich i rejestruje ponad pół miliona amerykańskich dzieci. Niektóre rządowe programy szkolenia wojskowego działają nawet w gim-

nazjach. W JROTC uczniowie są nauczani przez oficerów wojskowych, czytają podręczniki zatwierdzone przez Pentagon, noszą mundury i organizują parady wojskowe. Niektóre jednostki JTRTC używają karabinów automatycznych z ostrą amunicją. Chociaż Pentagon pokrywa część kosztów tego kosztownego programu, resztę pokrywają same szkoły (Wittner).

Wiele państw świata nie zrezygnowało z wyścigu zbrojeń. Według danych sporządzanych przez Sztokholmski Instytut Badań nad Pokojem (SIPRI) w 2016 roku wydatki na cele wojskowe wzrosły o 0,4% i wyniosły 1686 mld, co stanowiło 2,2% światowego PKB. Najwyższy poziom wydatków wojskowych w ciągu ostatnich lat odnotowano w 2011 roku – wyniósł on 1700 mld. Najwięcej na zbrojenia w 2016 roku wydały Stany Zjednoczone – było to 611 mld USD, czyli więcej niż 8 kolejnych państw łącznie (SIPRI, 2016). Rozwój zbrojeń wiąże się oczywiście ze skutkami ekonomicznymi i politycznymi, np. wysokie koszty zbrojeń, przenoszenie funduszy z innych programów państwowych, wzrost roli wojskowych w polityce.

Bibliografia:

- Bäcker, R. (2010). Autorytaryzm. *Historia i Polityka*, 2/3 (s. 21–25). DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/HiP.2010.002>.
- Burak, B. (2011). *The Anatomy of Militarism and an Overview of Civil-Military Relations*. Pobrane z: <https://thegwp.com/2011/10/20/the-anatomy-of-militarism-and-an-overview-of-civil-military-relations/>.
- Chalmers, J. (2004). *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*. New York: Metropolitan Books.
- Heidelberg Institute for International Conflict Research. (2016). *Conflict Barometer*. Heidelberg: HIIK.
- Klare, M. (1978). Militarism: The Issues Today. *Bulletin of Peace Proposals*, 9(2), 121–128.
- Mabee, B., Vucetic, S. (2017). *Varieties of Militarism: Towards a Typology*. Pobrane z: osf.io/preprints/socarxiv/ezdqr.
- Mann, M. (1996). Authoritarian and Liberal Militarism: A Contribution from Comparative and Historical Sociology. W: S. Smith, K. Booth, M. Zalewski (red.), *International Theory: Positivism and Beyond* (s. 221–239). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (2003). *Incoherent Empire*. London: Verso.
- Mutschler, M.M. (2017). *Global Militarization Index 2017*. Bonn: Bonn International Center for Conversion.
- Olszanecka, N. (2018). Armia jako grupa interesu, problem stosunków cywilno-wojskowych. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 57, 170–181. DOI: 10.15804/athena.2018.57.10.

- Shaw, M. (2011). *Twenty-First Century Militarism: A Historical-Sociological Framework*.
Pobrane z: <https://historicalsociology.files.wordpress.com/2011/08/shaw-twenty-first-century-militarism-a-historical-sociological-framework.pdf>.
- SIPRI. (2016). *Military Expenditure by Region in Constant US Dollars, 1988–1996*. Pobrane z: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-regional-totals.pdf>.
- Skopin, W. (1959). *Militaryzm*. Warszawa: Wyd. MON.
- Stavrianakis, A., Selby, J. (red.). (2013). *Militarism and International Relations: Political Economy, Security and Theory*. London: Routledge.
- Tanter, R. (1991). *Intelligence Agencies and Third World Militarization: A Case Study of Indonesia, 1966–1989, with Special Reference to South Korea, 1961–1989*. Pobrane z: <http://nautilus.org/wp-content/uploads/2011/12/Revised-opening-3.pdf>.
- Vagts, A. (1937). *A History of Militarism: Romance and Reality of a Profession*. New York: W.W. Norton & Co.
- Wittner, L. (2016). *Militarism Run Amok: Russians and Americans Get Their Kids Ready for War*. Pobrane z: https://www.huffingtonpost.com/lawrence-wittner/militarism-run-amok-russians-and-americans-get-their-kids-ready-for-war_b_8062364.html.